

Mis juhtus 1905. a. 11.(24.) detsembri õhtul Voltas?

Katse rekonstrueerida minevikku

Kaido Jaanson

Üks esimesi, kes üritas minevikupilti kokku panna, oli Friedebert Tuglas, kes oma 1930. aastal ilmunud teoses nentis: ““Volta” vabriku keldris peetud koosoleku-kongressi kohta leidub seni avalikkuses vähe teateid. Ta oli juba poolkonspiratiivne ettevõtte ja lämmatati järsult. Tolleaegne hirmunud ajakirjandus teatas temast möödaminnes ainult paari reaga. Ja osavõtjatel enestel ei võinud olla nois oludes vähimatki huvi temast avalikult rääkida. Hiljem aga ununes ta ajajärgu teiste põrutavate sündmuste varju. Ja pärastpoolegi on “Volta” vabriku koosolekut puudutatud ainult paaris ajajärku käsitlevas teoses.”¹

Nende teostena nimetab Tuglas Mihkel Martna raamatut “Punased aastad Eestis” (1907) ja Leningradis 1926. aastal ilmunud koguteost “1905. aasta Eestis”. Neist esimene rääkis tema sõnul koosolekust kaudsete allikate põhjal, teist aga lahutas sündmustikust juba paarikümneaastane vahemaa. Tuglas on pessimistlik: “Näib aga nii, et siin polegi enam loota muid andmeid peale mälestiste. Need võivad lisada vähemalt mõne kõrvaljoone sellesse nii ebamääraseks jääda ähvardavasse loosse.”²

Tuglasega võrreldes oleme meie, sajand pärast seda, kui need sündmused toimusid, üksjagu paremas olukorras. Mõni aasta pärast Tuglast hakati Eestis 1905. aasta mässu-

liikumise kohta mälestusi koguma. 1934. aastal koostas “1905. aasta Selts” küsimustiku,³ mis haaras ka Volta koosolekut. Laekunud vastused on taasiseseisvunud Eesti Vabariigis ladestunud ja uurijatele kättesaadavad vähemalt kahes kohas – Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis (EKM EKLA) ja Eesti Ajalooarhiivis (EAA) Tartus.

Küsimustikesse peab suhtuma küll kahepidiselt. Ühest küljest on need kindlasti isegi vajalikud, ajendades inimesi andma vajalike vastuseid, teisest küljest võivad need aga suunata vastajaid ja võib-olla isegi juhtida eemale sellest, mis tegelikult juhtus. Võinuks arvata, et Tuglase raamatuke andis paljudele malli ette. Meenutajate auks peab ütlema, et nii see siiski polnud, vastajad olid suhteliselt iseseisvad, või ei olnud nad Tuglast lihtsalt lugenud. Küsimusi oli kokku 64. Oma esees püüan summeerida otsesemalt vastuseid küsimustele 26, 27, 31, 32, 33, 43, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 59, 60, 64, kaudsemalt ka vastuseid 17, 18, 19, 21. Küsimustikule vastas ka Friedebert Tuglas, seejuures hoiatades, et “Toompea vanglas” olevat ta esitanud oma mälestused Volta koosolekust “nii täpsalt ja tõetruult kui vähegi” suutis ja sellepärast võivat veel vaid üksikuid detaile lisada.⁴ Nagu aga allpool kohe näeme, oli tal neid siiski üksjagu.

¹ Fr. Tuglas. Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 9–10.

² Fr. Tuglas. Toompea vanglas, lk. 10, vt. ka lk. 32.

³ Küsimustik 1905. aasta kohta. Eestimaa kongressi eellugu, “Volta koosolek ja maaleminek”. 1905. aasta Selts, Tartu, 1934; Eesti Ajalooarhiiv (EAA), f. 3654, 1, s. 8, l. 86–99.

⁴ EAA, f. 3654, 1, s. 8, l. 101.

Oma “raamatukeses”, nagu Tuglas “mälestisi” iseloomustab, nimetab ta Volta koosolekut “eriliseks katseks revolutsioonilises organiseerimistöös”. Tartu kongressist (Bürgermusses ja Aulas) eristanud koosolekut see, et kui kongress “oli korraldatud seaduslikkuse alusel ja alles oma kestvuse jooksul neist üle läks, siis oli Tallinna oma juba eeskätt revolutsiooniline ettevõte”⁵.

Ette minnes võiks piltlikult öelda, et mõisate põletamise “organiseerisid” kolm jõudu. Üks – Tallinna Teataja toimetuse Konstantin Pätsi näol; kaks – VSDTP Tallinna komitee, personifitseerituna Aleksander Kesküla (A. K.) isikus; ja kolm – kohalikud tsaarivõimud, nagu mulle tundub, oma rumalusest, ehkki on teisigi võimalikke seletusi, nagu lõpupoole vihjamisi ilmneb.

“Vallasaadikute koosoleku ruumiks Tallinnas oli ettenähtud selleaegne suurim eestlastele kättesaadav ruum, “Estonia” ajutine teatrisaal Väike-Tartumaanteel No. 25, kuid [pühapäeva – K. J.] 11. det. [nüüd ja edaspidi kuu- ja nädalapäevad tollal kehtinud juuliuse kalendri järgi, kui ei ole märgitud teistmoodi – K. J.] päevahommikul Tallinnas üles pandud kuulutusi lugedes selgus, et sõjaseisukorra väljakuulutamiseks oli kehtestatud keeld igasugusteks koosolekute pidamiseks ja rahva kogumisteks: Sellega oli ka kongressi küsimus keelatud asi.”⁶

Tallinna jõudnud ja jõudvad vallasaadikud kogunesid Estoniasse. Koosoleku korraldajad olid kadunud. Meenutab Hans Martinson (1872–1935):⁷ “Viimaks ilmus senna K. Päts,

kes õige salapärasel viisil seletas muutunud olukorda, mis välja kuulutatud sõjaseisukord toonud ja ütles et kongressist ei tule midagi välja ja mõtteta olla praegusel olukorral enda vabadust kaalu peale panna, “kangelase meelt ei tohtida meilt keegi nõuda” – need sõnad on selgesti mees,” rõhutab Martinson, otsekui aimates, et Eesti ajaloos saabuvad kümned, mil keegi ei taha uskuda, et Konstantin Päts võis midagi sellist lausuda ja selliseid sõnu tema suust peetakse laimuks rahvajuhi aadressil, “ja kadus. Meie, maasaadikud olime segaduses, ei teadnud, mis teha, arutasime isikeskes edasi.”⁸

Et Estonias ühtki korraldajat polnud, seda kinnitab ka Tuglas.⁹

Nüüd võinuks aga käivituda Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei Tallinna Komitee otsus 8. detsembrist 1905 – kui kasutada bürokraatlikku sõnastust 20. sajandi teisest poolest – ja kokkutulnud maasaadikud enda poole võita.¹⁰ Kas käivitus või ei käivitunud, jääb ilmselt lahtiseks küsimuseks, mis ei välista A. K. soolot. Vastates 21. küsimusele, Tuglas nimelt arvab, et “see “ülevõtmise” plaan olevat üldse kahtlane”¹¹. Ta kirjutab endast, et ta veetis 9. ja 10. detsembri (reede ja laupäeva – K. J.) vahelise öö koos VSDTP Tallinna komitee tegelastega, kuid ei mäleta, et oleks kõneldud mingist maasaadikute ülevõtmise plaanist.¹² Seda, kes need komitee tegelased olid, ta ei ütle, jättes seega ruumi oletusteks. Kas ei olnud tegu algavate ja süvenevate vastuoludega VSDTP Tallinna komitee enamlaste ja vähemlaste vahel?¹³ Või

⁵ Fr. Tuglas. Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 8.

⁶ Eesti Kirjandusmuuseum (EKM EKLA), f. 152. G. Vilbaste. M: 172:8. lk. 46.

⁷ (J. Isotamm. Isikunimedede register. Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis. I. 1905. aasta Seltsi toimetised II:1. Toimetanud Hans Kruus. Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus Tartus, 1932, lk. 252. August 2005). Olen J. Isotammale tänulik, et ta võimaldas mul selle elektroonilise variandiga tutvuda ja seda kasutada, ning muugi abi eest isikute ja registritega seotud probleemides.

⁸ Eesti Ajalooarhiiv (EAA), f. 3654, n. 1, s. 8, l. 15.

⁹ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 101.

¹⁰ K. Jaanson. Alguks ehk see nõndanimetatud Esimene vene revolutsioon. – Tuna 2005, nr. 1, lk. 62–63. Nii arvasin ma hetkeni, kuni jõudsin vastuseni, mille Tuglas oli andnud küsimusele nr. 21. Ilmselt oli sama kahtlus ka küsimustiku koostajail, sest küsimus kõlas: “Mida teate sotsiaaldemokraatide tegelikest sammudest kongressi ülevõtmisel?” (EAA, f. 3654, n. 1, s. 8. l. 91)

¹¹ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8. l. 101.

¹² EAA, f. 3654, n. 1, s. 8. l. 101. Vt. ka Fr. Tuglas. Toompea vanglas, lk. 12.

¹³ K. Jaanson. Alguks ehk see nõndanimetatud Esimene vene revolutsioon, lk. 54–55, 57, 62.

kas ei peitu mingi seletus ka Hans Vürsti¹⁴ sõnades Kesküla kohta, kes nimetanud end “kivikõvaliseks bolševikuks” ja tahtnud juba maikuus linnas “hakata põletama”, aga – siis see “ei läinud temal korda”¹⁵.

Kas see oli August Rei¹⁶, kes oli sõdurimundris ja käis Estoniast läbi, selles polnud Martinson kindel, ka oli ta kahevahel, kas oli see Kesküla või Vürst, “kes ennast seal kord näitas ja ütles et kodanlased olla hirmu täis ja pakku läinud, Tallinna töölisel aga ei karta kedagit ja pidada koosoleku sellesama päeva öhtul Voltas ära, kuhu ka meid maasaadikuid kutsuti osa võtma...”¹⁷. Oli ka teisi, kes mäletasid Vürsti ja Keskülat Estonias näinud olevat.¹⁸

Estoniasse ei kogunenud sugugi üksnes delegaadid. Tuli selliseidki, kes delegaadid polnud. Kautjala Patika küla kooliõpetaja Karl Grünberg läks Tallinna omast huvist, sest arvab, et “valitud ma vist ei olnud”. Läksid pühapäeva hommikul kolmekesi, Jaan Rass Vaidast, kolleeg Ehrenvert ja tema, lastes Lehmja mõisa kohal lahti laulu “Kauem me raudu kanda ei taha!”. Jõudnud Estonia juurde, selgus, et koosolek peetakse öhtul Volta vabrikus, kus pimedas koosoleku pidamine olevat julgem.¹⁹ Tema pääses Voltasse märgusõnaga “Seltsimees”.²⁰ Joosep Waldbrett, metsavaht Nabalast, ilmus kohale, olemata

samuti valitud. Tema kutsus kaasa Nabala kooliõpetaja Riiner, koos sõitsid nad hobusel linna, tõenäoliselt samuti pühapäeva hommikul. Estonias kuulis ta Keskülat, just nõnda selle nime kirjutades, et koosolek peetakse öhtul Volta vabrikus.²¹ Johannes Lepp Triigi vallast Alansi külast Tiidu talust oli tunduvalt napim: ““Estoniasse” ei lastud minna. Seal saime aga teada, et koosolek peetakse öhtul. Anti vastav märgusõna.”²²

Eliise Kevend

Ehkki ma ei kuulu eesti ajaloolaste sellesse koolkonda või punkti, kes on veendunud, et iga tähtsama sündmuse taga ajaloos on tingimata mingi kaunis daam, olen ometi sunnitud nentima, et nüüd kisub lugu just sinna kanti, sest mõneks ajaks astus arengute keskpunkti naisterahvas, kelle nime (olgu rõhutatud, et ei Kevendi ega neiupõlveaegse Luigena) pole mul Eesti ajalugudest õnnestunud leida – Eliise Kevend. Tema nime ei ole ka “Revolutsiooni lipukandjates”²³, 1905. aasta dokumentidekogus,²⁴ ega “Eesti NSV ajaloos”, tema meenutusi ei ole reprodutseerimisvääriks peetud ka kummaski esimese iseseisvuse ajal ilmunud mälestustekogumikus.²⁵

Elise Kevendit (sünd. Luik) on nimetatud

¹⁴ Hans Vürst (Väli), tööline Tallinnas. (J. Isotamm. Isikunimede register)

¹⁵ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 81. *Kivi* oli üks A. K. põrandaaluseid varjunimesid (Eesti Riigiarhiivi Filiaal, f. 395, n. 5, s. 51, l. 27), seda nime (*Stein*) kasutas ta ka suhtlemisel Berliiniga (K. Jaanson. Eestlane Aleksander Kesküla ja Berliin: avang (september 1914 – mai 1915). – Tuna 2004, nr. 1, lk. 38).

¹⁶ Rei ise enda Estonias käimist ei maini, kuid ka see Volta koosolek, mida ta kirjeldab (Vt. A. Rei. Mälestusi tormiselt teelt. Kirjastus Vaba Eesti, Stockholm, 1961, lk. 64–66), ei lange kokku sellega, mida meenutavad küsitletud. Et Reid sellel Volta koosolekul polnud, selles on kindel ka Tuglas (EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 104).

¹⁷ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 16.

¹⁸ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 20.

¹⁹ KM, f. 172, I, M:5, lk. 251.

²⁰ KM, f. 172, I, M:5, lk. 252.

²¹ KM, f. 172, I, M:5, l. 268.

²² Samas, f. 172, I, M:5, l. 189.

²³ Revolutsiooni lipukandjad. Lühikesi ülevaateid Eestis tegutsenud väljapaistvate revolutsionääride elust ja tegevusest. I–III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962, 1972, 1978.

²⁴ Revolucija 1905–1907 gg. v Estonii. Sbornik dokumentov i materialov. Estonskoe gosudarstvennoe izdatel'stvo, Tallinn, 1955, lk. 627.

²⁵ 1905. a. revolutsiooni päevilt. Mälestiste kogu. K.-ü. “Rahva Sõna” kirjastus, Tallinn, 1931; Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis. Toimetanud Hans Kruus. Tartu, Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, 1932.

²⁶ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 52.

ka Volta koosoleku tehniliseks jõuks.²⁶ Tema revolutsiooniline varjunimi oli tollal "Lydia".²⁷ Ta on eristanud ennast Peeter Speegist, see-ga föderalistidest, kuid määratlenud end vä-hemlasena.²⁸ Teda on nimetatud tolleaegseks üliõpilaseks,²⁹ mis juhatas mind esialgu otsima valest suunast. Õigupoolest oli tegu Vaivara kooliõpetajaga, kel Vene-Jaapani sõja puhul oli tekkinud mõte hakata halastajaõeks ja kes oli tulnud selleks Tallinnasse vastavatele kur-sustele.

Revolutsioonilise mõttega oli ta puutu-nud kokku Martnate perekonnas, kellega oli tutvunud juba 1902. aastal. Eduard Virgo ettepanekul oli ta hakanud hektografeerima revolutsioonilise sisuga raamatuid ja töötas Teataja juures Virgo abilisena.³⁰ Enda kohta kirjutas ta: "Mina ei etendanud organiseerivat ega juhtivat osa, olin vaid väikseks rattakeseks revolutsiooni suures aparaadis. Minu erialaks oli korterite muretsemine edasi-tagasi liiku-vatele tegelastele. Nad vajasisid perekondi, kus ööbida varjatuna ja kus saada süüa."³¹

Seejuures ei teadnud Kevend, et Pöög-el-mann kuulus 1905. aastal radikaalide hulka:

"Minu teada Pöögelmann tol ajal ei võtnud osa põrandaalusest liikumisest, vaid teenis ra-hulikult "Teataja" toimetuses. Mina isiklikult ei ole teda kohanud ühelgi koosolekul ja pole ka kuulnud, et ta kuulus meie seltsimeeste hulka. Mulle oli üllatus teda 1917. a. kohata enamlasena."³² Mõnevõrra võib see seleta-tav olla asjaoluga, et seni Saksamaal viibinud Pöögelmann oli äsja jõudnud tagasi Eestisse ja liitunud uue inimesena sotsiaaldemokraat-liku parteiga alles poolteist kuud tagasi³³ ega liikunud kindlasti põrandaaluse partei nii "kõrgetes" instantsides, kui ajaloolased taga-sivaates on harjunud nägema. Eliise Luik oli lihtsalt pikema staažiga põrandaalune. Kuid tegu võib olla ka situatsiooniga, mis iseloo-mustab tolleaegse revolutsioonilise tegevuse konspiratiivsuse taset.

Kevendi arvates oli siis, kui tema Estonias-se saabus, tänaval liikumas ja ruumides umbes 200–300 inimest.³⁴ Oma mälestusi üle lugedes on Eliise Kevend täpsustanud, et korralduse minna informatsiooni saamise mõttes maa-saadikute koosolekule oli ta saanud parteilt (Aleksander Keskülalt?) laupäeva õhtul.³⁵

²⁷ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8. l. 54.

²⁸ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8. l. 54, 57. Lahkudes 1906 Tartust, katkes tema side revolutsioonilise liikumisega, kuid ka 1934 kuulus ta sotside hulka. (EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 50, 57)

²⁹ EKM EKLA, f. 152. G. Vilbaste. M: 172:8. 45–46. Eliise Kevendi nime ei õnnestunud leida ka 19. sajandi alguse ega 1930. aastate üliõpilasmatriklitest. Tegu oli 16. jaanuaril 1929 Tartu Ülikooli põllumajandusosakon-da astunud Tiitu Johannese t. Kevendi (sünd. 23. jaanuaril 1911 Vladimiri kubermangus) ema Liisa Luigega, sünd. 13.(25.) juunil (?) Tallinnas (EAA, f. 2100, n. 1, s. 937, l. 1, 4, 6). Eliise Luik oli abiellunud detsembris 1906 ja siirdunud Venemaale (EAA, f. 3654, n. 1, s. 8. l. 50p).

³⁰ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8. l. 56.

³¹ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8. l. 53. Nende seas olnud eriti tülikas A. K., kes küll harvem ilmunud, kuid kes nõudnud enda "ümbritsemist konspiratiivsusega ja vastavalt oli valiv ka korterite suhtes" (EAA, f. 3654, n. 1, s. 8. l. 54).

³² EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 48. Pole võimatu, et mittetundmine oli vastastikune, sest Ellen Plotniku koostatud ja kommenteeritud Hans Pöögelmanni "Valitud teoste" I köitest (1895–1917), (kirjastus Eesti Raamat, Tal-linn, 1974), mis oma põhjalikkusega omab kindlasti üle aegade säilivat väärtust, Eliise Kevendi nime ei leia. Nõukogudeaegne kõrgkoolide õpik on Pöögelmannist teinud truualamlikult Volta koosoleku ühe peamise organisaatori (Eesti NSV ajalugu. Kõrgkoolide õpik. II osa. Valgus, Tallinn, 1980, lk. 33). Eestimaa Kommu-nistliku Partei ajaloo ülevaade piirab Pöögelmanni rolli selle sündmuse puhul üksnes koosoleku juhtimisega (Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. I osa. (XIX sajandi 90. aastad –1920). Eesti Riiklik Kir-jastus, Tallinn, 1961, lk. 79). Üldiselt on see tollastest üldteostest selline, millesse vähemalt neis küsimustes võib suhtuda kõige suurema respektiga.

³³ K. Jaanson. Algu ehk see nõndanimetatud Esimene vene revolutsioon. – Tuna 2005, nr. 1, lk. 48, viide 37. On teada ka mingi Hans Pöögelmanni hinnang tollal organisatsiooni juhtinud Aleksander Keskülale. Nagu ütles 1960. aasta paiku Tartus Struumakliinikus ravil viibinud Richard Majak A. K. õemehele Heinrich Eritsale, kõlanud need sõnad "Oli see alles tark mees" või midagi selles vaimus. Kes ei taha, ei pea seda uskuma.

³⁴ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 48.

³⁵ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 59.

Tema saabudes Estoniasse ei olnud seal ühtegi korraldajat. Saali uks oli lahti ja osa saadikuid istus saalis. Saadikute meeleolu oli ärev. Süüdistati Teemanti, Pätsi ja Martnat, et need on põgenenud ning jätnud saadikud juhtideta. "Saadikud olid jäetud niiõelda jumala hooleks," kui kasutada Eliise Kevendi sõnu.³⁶ Teisal täiendab ta: "Koosoleku algus viibis juhtide puudumise tõttu. Ootamise õhkkonnas tekkisid mitmesugused kuuldused, kõneldi, et Teemant ja Päts, kes pidid olema koosoleku kokkukutsujad ja korraldajad, olevat ära põgenenud. Siis ilmus Keskküla, tõusis ukse juures toolile ja teatas, et siin koosolekut ei sündivat, see peetavat aga "Volta" vabriku keldris. Ilma, et oleks temalt seletust päritud asjaolude kohta, otsustas mass minna "Voltasse"."³⁷ See oli umbes kella kolme paiku.³⁸ Kuna Eliise Kevend oli Estonias VSDTP ainukene esindaja (peale A. K. – K. J.), sai tema ülesandeks, mille talle kui oma alluvale andis A. K.,³⁹ maasaadikute viimine Voltasse.⁴⁰ Lõpetanud teadaande, Keskküla haihtus ja saadikud jäid Kevendi hoolde.⁴¹ Liikumine korraldati nõnda, et Kevend läks kahe mehega ees, teised tulid väikestes salkades 40–50 sammu kaugusel järele.⁴²

Mitte kõik maasaadikud ei siirdunud Voltasse. Suur osa saadikuid oli, tüdinud ootamisest ja teadmatuses, lahkunud varem.⁴³ Kevendit kui maasaadikute organiseerijat Voltasse mäletavad ja meenutavad teisedki vastajad, nagu kohe näeme.

11. detsembri hommikul Väike-Tartu maanteele Estonia juurde ilmunute seas oli ka tollal 19-aastane Friedebert Mihkelson, tulevane Tuglas. Tallinna oli ta jõudnud reede, 9.

detsembri hommikul, eelmise öö oli ta veetnud Ants Laipmani (Laikmaa) juures, Estoniasse läks aga "vist koos Bernhard Laipmaniga".⁴⁴

Eest ei leidnud nad enam ühtegi korraldajat, kuid ta polemiseerib nendega, kes olid öelnud, et nad Volta vabrikus toimuvast töölisanemate koosolekust kuuldes kohe sinna läksid: "See koosolek, millest tuleb siin kõne, oli igatahes õhtupoolikul ja eraldi korraldatud. Kes seda tegi, seda ma ei mäleta või ei teadnud juba siis. Tean vaid, et ma veel korra Laipmani korteris käisin ja alles siis "Voltasse" läksin, kui juba hämarduma hakkas."⁴⁵

Nii kirjutas Tuglas oma "raamatukeses". Küsimustikule vastates on ta enam-vähem sama meelt. Temaga ühel ajal olnud 21. detsembri hommikul Estonias "vahest 30, kõige rohkem 40 saadikut, nõnda siis kaugeltki mitte kõik, kes sinna olid saabunud". Nende hulgas ei ühtki linna haritlast ega temale tuttavat sotsialistlikku tegelast. Kuid kauem kui pool tundi ta enda arvates seal ei viibinud.⁴⁶ Seejuures ei olnud võimalik saali pääseda, küll oli aga levinud teade – kust, ta ei teadnud –, et koosolek on õhtul Voltas. Selles, et õhtul, selles olnud ta kindel, ja seepärast ei läinudki ta kohe sinna.⁴⁷ Seega ei olnud Tuglas üks õhtuse Volta koosoleku aktiivseid korraldajaid.

Tuglas polemiseerib ka otsesõnu Kevend-Luige mälestustes esinenud väitega, et saadikud täitsid Estonia saali. Ta rõhutab veel kord, et saadikuid saali ei lastudki: lõpu kogunemisele Estonias tegi Tuglase arvates teade sõjaväe lähenemisest. "Ei lahnutud mitte kõik korraga, vaid üksikult ja väikeste rühmade kaupa."⁴⁸ See langeb üldiselt kokku muudegi meenutustega. Kuid üldse on neid mälestusvariante nii palju ja erinevaid, et neist võiks kombineerida vähemalt kaks, kui isegi mitte kolm või neli koosolekut ja sinna minekut. Ma loodan, et minu versioon on kõige tõelähedasem. Aga eks just neid minekuid oligi mitmesuguseid.

Oli neid, kelle jaoks kulges liikumine Estonias Voltasse nõnda:

"Läksime kolmekesi siiski kohapeale vaadata ja asja ligemalt selgitama. Enne, kui saime majasse sisse astuda, tulid kaks naisterahvast meile vastu ja küsisid: kas olete kongressi saadikud?

³⁶ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 48p.

³⁷ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 54–55.

³⁸ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 48.

³⁹ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 48p.

⁴⁰ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 55.

⁴¹ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 49.

⁴² EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 48–48p, 55.

⁴³ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 48p.

⁴⁴ Fr. Tuglas. Toompea vanglas, lk. 13.

⁴⁵ Fr. Tuglas. Toompea vanglas, lk. 14.

⁴⁶ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 102.

⁴⁷ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 103.

⁴⁸ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 105.

Vastasime: oleme küll.

Edasi seletati meile olukorda paari sõnaga, mis juba kuulutuste postidelt lugemiseks oli tuttav ja teatati et kongress kusagil teises kohas ära peetakse, millest osa võtmiseks meil vaja minna Viru tänavale ühe maja hoovi, kus seal millegiga tegutsevat inimest leiame, kes salasõnaga tervitamisel kongressi saadikutena meid edasi saadab ja kongressi ruumi juhatab.

Nagu hiljem selgus, oli üks teejuhtidest selleaegne üliõpilane Eliise Kevend, kuna teist enam ei mäleta.

Huvi tundes asja vastu, tegime nõnda kui meid juhutati. Saades salasõna, lahkusime Väike-Tartumaanteelt ja sammusime Viru tänavasse kätte juhutatud hoovi. Seal oli kõik nagu Väike-Tartul meile räägiti. Sealt saime uue salasõna, millega tuli minna tervitama Girgensoni tänaval [osa praegusest Tööstuse tänavast⁴⁹] ühe maja väravas seisvat inimest, kelle kutsel tuli majast välja keegi noormees, kes meid "Volta" vabriku väravast, mõnesugust signaali andes, sisse viis ja koosoleku ruumi juhatas."⁵⁰

Johannes Lepp Triigi vallast Alansi külast Tiidu talust oli tunduvalt napim: "'Estoniasse" ei lastud minna. Seal saime aga teada, et koosolek peetakse õhtul. Anti vastav märgusõna."⁵¹

Seega polnud Kevend maasaadikute "ümberpaiknemise" ainus organiseerija. Ei ole ka kindel, et isegi peamine. Mälestusi võrreldes tundub, et neid "suunajaid" oli rohkem. Kuid kindlasti oli Kevend mingi "mutter" selles organisatsioonis, kes seda "vägede" ümberpaikutamise "korda saatis".

Hilda Moosberg

Ajaloolane Hilda Moosberg on "Eesti NSV ajaloo" konkreetne: "11. detsembril tuli kokku tööliste esindajate koosolek "Volta" tehase keldris asuvasse sööklasse. Sellest võtsid osa ka mitmed valdade esindajad, kokku üle saja inimese. Koosolekut, millel arutati elavalt ülestõusu küsimust maal, juhatas H. Pöögelmann, sekretäriks oli F. Tuglas. H. Pöögelmann kutsus otseselt "rääkima läti keelt", s. o. alustama läti eeskujul ülestõusu mõisnike vastu."⁵² Jutt selge ja konkreetne: "Arvati, et läti ja eesti revolutsiooniliste jõudude koostööks on tarvis viia võitlusrühmad kiiremini Lõuna-Eestisse. Koosolekul otsustati, et iga võitlussalga liige peab andma vande "võidelda relvaga käes kogu jõust vabaduse eest ja hoida pühalt seltsi saladust". Lõplikku ülestõusu plaani aga ei jõutud välja töötada. Politsei oli koosolekust teada saanud ja korraldas haarangu. 22 inimest areteeriti, ülejäänud pääsesid põgenema. Pärast seda areteeriti ka F. Tuglas."

Kuna Tallinna proletariaat nõudnud relvastatud võitluse alustamist võimalikult kiiresti, asunud relvastatud võitlusrühmad sotsiaaldemokraatide juhtimisel juba samal ööl ja järgmisel päeval teele maakondadesse, liikudes Tallinnast lähtudes kolmes suunas: läände, lõunasse ja itta: "Eesti ja läti tööliste kohtumine oli ette nähtud kuskil Lõuna-Eestis, et siis ühisel jõul ülestõus lõpule viia."⁵³

Vakmani⁵⁴ Moosberg ilmselt kasutanud pole, ehkki Rudolf Vakman oli selleks ajaks juba rehabiliteeritud.⁵⁵ Põhjus on tõenäoliselt selles, et Vakmani jutt ei kõlvanuks talle kuidagi. Ent samas pole ka see päris adek-

⁴⁹ A. Kivi. Tallinna tänavad. Valgus, Tallinn, 1972, lk. 129.

⁵⁰ EKM EKLA, f. 152, M: 172:8. l. 45–46.

⁵¹ EKM EKLA, f. 172, I, M: 5, l. 189.

⁵² Eesti NSV ajalugu. II köide. XIX sajandi 50-ndaist aastast kuni 1917. aasta märtsini. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1963, lk. 405.

⁵³ Eesti NSV ajalugu. II köide, lk. 405–406. Tegelikult on sel puhul tema allikaks "Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei Ajaloost". I osa (XIX sajandi 90. aastad – 1920). Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1961), lk. 79–80, mille vastava peatüki üks autoreid on samuti Moosberg.

⁵⁴ Rudolf Vakmani ja tema tööd olen iseloomustanud oma artiklis: Algas ehk nõndanimetatud Esimene vene revolutsioon. – Tuna 2005, nr. 1, lk. 48, viide 12.

⁵⁵ Vt. R. Majak. Rudolf Vakmann (1894–1937). – Revolutsiooni lipukandjad. Lühikesi ülevaateid Eestis tegutsenud väljapaistvate revolutsionääride elust ja tegevusest. I. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1962, lk. 184–187. Vakman ise kirjutas oma nime siiski ühe n-iga.

vaatne. Nimelt kirjeldas Vakman: “Kuna Päts sõjaseaduse väljakuulutamise eel juba peitu puged ja koosolek keelatud oli, pandi järgmise päeva öhtul Volta söögimaja keldris ühine linnatöölise ja maasaadikute koosolek toime, kus kõik vabad parteitegelased koos olid. Koosolekul oli arutusel kaks küsimust: 1) linna pimedaks tegemise küsimus ja 2) maaleminemise küsimus.” Esimese küsimuse lahendamiseks “varastatud” ära gaasivabriku meister, kes toodud Volta keldrisse, kus teda “24 tundi kinni peetud”.⁵⁶

Emba-kumba, kas ajab Vakman selle koosoleku segamini mingi teisega ega märka ise seda viga – või oli tegu tõepoolest permanentse koosolekuga? Nimelt pole saadud teist küsimust lõpuni arutada, sest tulnud teade, et kasakad tulevad, ja koosolijad jooksnud laiali, mis räägib kindlasti koosolekust, mis meid huvitab. Küll aga olnud külaproletaarlased juba sel koosolekul mõisate purustamise ja põletamise poolt, “Pöögelmann, Kesküla, Janson ja teised parteilased, kes koosolekul olid” aga vastu: “Järgmisel ööl oli osa maasaadikute koosolek metsas, kus arvatavaste tööliste esitajaid ei olnud, sest seal otsustati siiski maale minna mõisaid lõhkuma.”⁵⁷

Laaman on juba kindlasti 1930. aastal Vakmani kasutanud, teda vaid üksjagu kohendades: “Volta vabriku söögimajas” olevat toimunud tööliste ja maasaadikute ühine koosolek, kus vähemlaste juhid olnud mõisate lõhkumise vastu, millest võib nagu välja lugeda, et enamlased olnuks poolt (ehkki ta ka neid selles otseselt ei süüdistata – K. J.), mainides, et Pöögelmann kinnitanud, et tema ja A. K. soovitasid mõisnikke üksnes vangistada. Küsimus jäänud aga otsustamata, sest väesalk piiranud vabriku ümber ja koosolek lõppenud põgenemisega. Järgmisel päeval peetud Nõmme lähedal teine koosolek, kus juba lõplikult otsustatud mõisate vastu sõjakäik ette võtta:

“Osa maameestest ja töölistest oligi juba eelmisel ööl seda teed läinud ja taevakaar kumas varsti põlevatest mõisadest.”⁵⁸

Vakmanil on seega tööliste esindajad mõisate lõhkumise vastu, Laamanil on vastuolijad kitsendatud vähemlasteks, kuid ka enamlasi otseselt selles ei süüdistata, Moosbergilt võib soovi korral siiski välja lugeda, et Pöögelmann ometi kutsus mõisaid põletama.

Kui juba Moosberg nõnda kirjutas, ju siis tal seal midagi või kedagi kindlasti oli, ja “XX sajandi kroonika” (2002) ei räägi suurt teist juttu: “Tallinnas “Volta” tehase ruumides toimub tööliste ja maarahva esindajate koosolek. Osalejaid on ligi 100, juhatajaks on Hans Pöögelmann ja Friedebert Tuglas. Kavatakse minna maale mõisaid põletama. Politseihaarangu tõttu jääb tegevuskava koostamata. 22 inimest vahistatakse.”⁵⁹

Osavõtjaid on üksnes vähemaks tehtud, tõenäoliselt selle loogika järgi, et ju nõukaajal pakuti ikka üle. Nii toimub “tipa-tapa” edukalt tollase ajalooteaduse korrigeerimine. Moosbergi vaim hõljub endiselt Eesti ajaloo kohal. Reliktne aja- ja mõttelugu jätkub.

Kes juhatas koosolekut?

Gustav Vilbaste teab asju teisiti. Tema Pöögelmanni ei mainigi: “Umbes kella 4 ajal avas keegi koosoleku ja esitas end üliõpilase Aleksander Keskkülana. Et aega mitte kaotada, siis kostis häält koosolijate keskelt, et koosoleku avaja juhataks kongressi, milline ettepanek vastu võeti koosolijate poolt ilma vastuhäälteta.”⁶⁰

“Koosolekut juhatas Kesküla nimeline mees,” on nimegi kirjutades harvaesinevalt täpne Karl Silbermann, talunik ja vallakohutunik Kaiu vallast.⁶¹

Talle sekundeerib Jaan Kuusemets, ta-

⁵⁶ R. Vakman. Venemaa sotsiaaldemokraatlise partei tegevus Tallinnas 1905. a., lk. 117.

⁵⁷ R. Vakman. Venemaa sotsiaaldemokraatlise partei tegevus Tallinnas 1905. a., lk. 117.

⁵⁸ E. Laaman. Enamlus Eestis I. Tallinn, Kaitseväge Staabi VI osakond, 1930, lk. 37–38.

⁵⁹ Eesti ja maailm. XX sajandi kroonika. I osa. 1.01.1900–16.06.1940. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 2002, lk. 56.

⁶⁰ EKM EKLA, f. 152. M: 172:8. 45–46.

⁶¹ EKM EKLA, f. 172 II M:6, lk. 198; EAA, 3654, 1, 8, 95p.

lunik Raikküla vallast: “”Volta” koosolekut juhatas Keskküla. Ta oli ka kõige aktiivsem kõneleja. Kõnede sisuks oli küsimus, millisel viisil ning abinõudega lahti saada bürokraatlikust korrast ning mõisnikkudest.”⁶²

Et koosoleku juhatajaks valiti Kesk[k]üla, teab ka Rudolf Palm Vahastu vallast Peetrimäe talust. Tema peab Kesk[k]üla inseneriks.⁶³

Johannes Lepp Triigi vallast Alansi külast Tiidu talust, kes koosolekule minekut oli meenutanud kolme lühikese lausega, on nüüd hoopis põhjalikum: “Kui jõudsin koosolekule “Volta” vabrikusse, oli inimesi juba kohal. Korraldajateks olid Pöögelmann ja Keskküla [viimane oli kõige suuremaks kärategijaks]. Unt [pole võimatu, et mõeldud on Amalie Unti, kes oli samuti üks Keskküla lähedasi kaastöölisi muudelgi juhtudel⁶⁴] tuli natuke hiljem ja näis ka olevat üheks kaasaaitajaks korraldamisel.”⁶⁵

Vaid Tuglas oma autoriteediga kirjutab, tõsi, samuti nagu nii mõnelgi puhul seda sündmust kirjeldades, klausliga “vist”, enne seda veel ausameelselt hoiatades – “ma ei mäleta palju koosoleku välisest käigust” –, et koosoleku juhatajaks valitud Pöögelmann,⁶⁶ mis siit ilmselt ongi käiku läinud, osalt kindlasti tänu Pöögelmanni jumaldanud Moosbergile. Jaan Kuusemets mainib Pöögelmanni üksnes koosolekul viibijana.⁶⁷ Karl Grünthal, Kautjala Patiki [Patika] küla kooliõpetaja, koosoleku juhatajat ei mäleta. “Üheks juhiks koosolekul

oli vist Anvelt,” on ka tema ettevaatlik.⁶⁸ Jaan Anvelt oli siis 21-aastane ega ole teada, et ta 1905. aastal oleks Tallinnas olnud.

Tuglas kirjutab selge sõnaga, et ta valiti küll üheks protokollijaks,⁶⁹ kuid et tema seda protokoll ei kirjutanud.⁷⁰ Protokollijaid valiti nimelt kaks, tema ja keegi teine – kes, see ei jäänud talle meelde. Protokollima pidid nad kordamööda ja alustas see teine, ent enne kui järjekord Tuglaseni jõudis, oli sõjavägi kohal: “Protokoll kirjutati vihikusse ja sattus sõjaväe kätte, oli pärast politseis, kuid kadus pärast jäljetult.”⁷¹

Kevendi mäletamist mööda jõutud Voltasse õhtu paiku: “Jõuti keldrisse nagu see oli ette nähtud”⁷² – sõnad, mis näivad vihjavat, nagu teadnuks ta mingit ulatuslikumat plaani, mida ta siiski lahti pole seletanud. Kuid keldrisse ei mahtunud kõik, osa saadikuid pidi välja jääma. Kevendi arvates: “Sellel asjaolul oli see tähtsus, et nii võis tekkida kaks eri koosolekut, mis võisid sisuliselt teineteisest lahkneeda. Kui eri isikute mälestustes “Volta” koosolekust on lahkuminekut, siis arvatavasti on siin tegemist selle asjaoluga. Mina olin keldris ja millest kõnelen, see sündis seal.” Ja rõhutab: “Mis sündis väljaspool keldrit, sellest mina ei tea.”⁷³ Sellest ütleb ta end üksnes kuulnud olevat. Ka arvab ta siiski, et keldris polnud ei Pöögelmanni, Tuglast ega üldse haritlasi,⁷⁴ olid üksnes töölised ja maamehed: “Koosolek oli juhuslikku laadi, rohkem miiting.”⁷⁵

Tuglas vaidleb Kevendile vastu mõnes

⁶² EKM EKLA, f. 172 II M:6. lk. 64.

⁶³ EKM EKLA, f. 172 I M:5, lk. 222.

⁶⁴ Vt. M. Lepp. 1905. aasta järellained. Mälestused II. Kirjastus A.-S. “Varrak”, Tallinn, 1923, lk. 29. Unti kõnelejana mäletab ka Kevendi, kusjuures Undi kõne mõjunud rahustavana. (EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 55)

⁶⁵ EKM EKLA, f. 172, I, M:5, l. 189.

⁶⁶ Fr. Tuglas. Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 15. Sama ebaelev on ta ka vastates küsimustikule: “Minu mälestuse järgi valiti juhatajaks Pöögelmann, kuid ma võisin ka eksida. (EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 104)

⁶⁷ EKM EKLA, f. 172 II M:6. l. 64.

⁶⁸ EKM EKLA, f. 172 I M:5, lk. 252.

⁶⁹ Fr. Tuglas. Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 15.

⁷⁰ Fr. Tuglas. Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 19.

⁷¹ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 104.

⁷² EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 55.

⁷³ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 55.

⁷⁴ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 49p, 55.

⁷⁵ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8. l. 49p.

muuski probleemis. Nii eitab ta juttu teisest koosolekust väljas. Selleks polevat olnud vajadust. Tema arvates “olnud keldris veel küllalt ruumi”. Ka ei olevat kõneldud tunni otsast, Tuglas nimetab seda “mingiks keldri-romantikaks”. Tegelikult räägitud “oma kohalt või lambi all oleva suure laua ääres. Polnud sugugi nii suur miiting, et vaja oleks olnud tunni otsa ronida.”⁷⁶ Amalie Undi kohta arvab Tuglas, et teda üldse koosolekul ei olnud. Seega ei saanud tema kõne ka rahustavalt mõjuda. “Kas polnud ta sama päeva hommikul ühes teistega isegi juba vangistatud?” pole Tuglas ka kindel.⁷⁷

Tundub, et vähemalt selles küsimuses jääb õigus Kevendile, sest neid oli teisigi, kes Unti Volta keldris mäletasid, nagu just äsja nägime.

Kui palju oli inimesi ja mida arutati?

Tuglas kirjutab vabriku õuel olnud suu- rest keldrist, mida valgustas “vist üksainus lamp”: “Selle valgusel kollendasid ähmaselt keldri krobelsed seinad ja inimeste ärritatud näod.”⁷⁸ “Siseminnes tuli mitu astet trepist allapoole astuda, väikesest kojast läbi minna, kust jõudsimme kaunis pikka, kuid kitsavõitu, umbes 7–8 mtr laiusega ruumi, milles oli koos vähemalt 3–400 inimest ja kuhu peale minu tuli juure veel umbes paarsada inimest. Siin olid Tallinna organiseeritud töölised aitanud muretseda kongressi pidamiseks ruumi.”⁷⁹

Tuglas kirjutab poolteisesajast, kes olid enamikus maasaadikud.⁸⁰ Niisama palju pakub Jans, suurem osa olid maasaadikud, peale

maasaadikute on seal olnud töölisi ja mõningaid mitte kumbagi rühma kuuluvaid tegelasi.⁸¹ Üldse tundub, et Jans on Tuglase pealt maha viksinud, sellele vihjamata. Moosberg teab, et kohal oli üle saja inimese.⁸² Sedasama väidavad Karjahärm ja Pullat.⁸³ “XX sajandi kroonika” arvab siis, et ligi sada.⁸⁴ Hans Vürsti arvates oli inimeste arvu tõesti raske kindlaks teha, tema hinnangul oli seal “40–50 linna- ja maainimest”.⁸⁵

Niisama erinevad kui arvamused keldris olnud inimeste arvu kohta on ka hinnangud koosoleku kestvuse osas, mis võib olla tingitud nii inimeste erinevast ajatajust kui ka sellest, millal keegi kohale jõudis. Vilbaste oli veendunud: “Vaevalt sai juhatus valitud, kui keegi tuli väljast teatega: “Kasakad tulevad!” See olevat teinud koosolekule lõpu veel enne, kui jõutud päevakorda arutusele võtta.”⁸⁶ Olevat kuulnud üksikuid ettepanekuid: “Viinavabrikutes viin maha valada! Mõisnikkudel sõjariistad ära võtta! Vangistada mõisnikke ja hoida pantvangis neid sõjaseaduse lõpetamiseni! Kellegilgi ei olnud enam aega nende küsimuste arutamiseks kohal viibida kuna ürgjõuline hirm oli vallanud esialgu üksikud, kes rüsinall ukse poole hakkasid trügima. See mõjus nakatavalt ka külmaverelistele...”⁸⁷ Edasi järgneb põgenemise pikk ja üksikasjalik kirjeldus, mis jäi hirmuga ilmselt rohkem meelde.

Johannes Lepp Triigi vallast arvab, et koosolek kestis kauem: “Umbes tund aega oli kestnud koosolek, kui see katkestati.”⁸⁸ Vilbastel on see tund kadunud. Vilbastega võrreldes on Jüri Oviir, poepidaja Nurtust Velise vallas, ausam või täpsem: “Koosolekul peetud kõnedest ei mäleta. Igatahes otsused

⁷⁶ EAA, f. 3654, n. I, s. 8. I. 106.

⁷⁷ EAA, f. 3654, n. I, s. 8. I. 106.

⁷⁸ Fr. Tuglas, Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 14–15.

⁷⁹ EKM EKLA, f. 152. G. Vilbaste. M:172:8. 45–46.

⁸⁰ Fr. Tuglas, Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 14.

⁸¹ J. Jans. Mälestusi ja vaatlusi. I. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1940, lk. 131.

⁸² Eesti NSV ajalugu. II köide, lk. 405.

⁸³ T. Karjahärm, R. Pullat. Eesti revolutsioonitules 1905–1907. Eesti Raamat Tallinn, 1975, lk. 132.

⁸⁴ Eesti ja maailm. XX sajandi kroonika. I osa, lk. 56.

⁸⁵ Samas, lk. 75.

⁸⁶ EKM EKLA, f. 152. M:172:8. 45.

⁸⁷ EKM EKLA, f. 152. M:172:8. 45–46.

⁸⁸ EKM EKLA, f. 172, I, M:5, I. 189.

jäid tegemata, sest pea tuli põgenemine.”⁸⁹ Kuid temagi sõnad tunnistavad, et koosolek ei lõppenud kohe pärast avamist. Jaan Kuusemets arvab koosolekust kogunisti, et see kestis tunni või kaks.⁹⁰ Teisedki teavad rääkida, et koosolek ei lõppenud nii kohe, kui väidab Vilbaste, vaid et seal ikka midagi ka arutati.

Volta keldris arutusel olnud teemade suhtes eksisteerib samasugune mitmekesisus nagu inimeste arvu ja koosoleku kestvuse kohta. Samas kui Vilbaste arvates ei jõutud päevakorda arutuselegi võtta, oli koosoleku avamisel viibinud Johannes Lepp Triigi vallast kindel: “Koosolekul oli oma päevakord.” Ta kirjeldab: “Kõigepealt nõuti saksa keele sisseadmist koolidesse ja ametiasutistesse. Peale selle tuli kõne alla mõisate põletamine. Kesküla soovitas mõisad teha maatasa – põletada härrastemajad ning viinavabrikud.”⁹¹ Peningi valla sekretär Hans Ratshunas oli kuulnud, et koosoleku peamiseks küsimuseks oli olnud keeldumine riigimaksudest ja nekrutiteandmisest.⁹² Jaan Uudelt Raikküla vallast Pitseri talust lisab ja täpsustab: ““Volta” koosolekul võeti vastu poliitilisi resolutsioone. Oli olemas sellekohane lendleht resolutsioonidega. Peaküsimuseks oli mõisnikkude eesõiguse kaotamine maaomavalitsuses.”⁹³ Kuid Uudelt ise kohal ei olnud.

Hoopis täpne on Vahastu vallast Peetrimäe talust pärit Rudolf Palm, kes oli ka kohal. Tema mäletab muide salasõnagi, millega pääses õhtul koosolekule. Selleks oli “Edu”. Kuid tema kirjeldusest jääb mulje, et koosolek algas hiljem kui kell neli. Veelgi enam, Palm otse loetleb päevakorrapunkte. Esimeseks olnud küsimus, kuidas teha linna pimedaks. Ta tundub seda usutavam, et talle (nagu tema väitel teistelegi maasaadikutele) olnud

see üllatav ja vastumeelt: nemad teadnud, et kõne alla tulevad maaküsimused, midagi riigivastast nemad ei olnud oodanud. Keegi tööline soovitanud gaasivabriku peatorudesse augud lüüa (mille A. K. pareerinud vastusega, et siis oleks kogu linn gaasi täis),⁹⁴ teised jälle arvanud, et lõhkumisel pole mõtet, parem vastavate võtmetega keerata.⁹⁵

Palmi kirjeldusega haakub kenasti Kalju valla taluniku vallakohtunik Karl Silbermanni jutustus. Kui tema pool tundi pärast koosoleku algust, kell pool viis kohale jõudnud, olnud seal parajasti arutuse all “...küsimus, kuidas teha linna pimedaks”.⁹⁶

Teiseks päevakorrapunktiks olnud Palmi sõnutsi probleem, kuidas katkestada telegraafi- ja telefoniühendus, mida aga täpsemalt ei olevat arutatud. Kolmandaks tulnud mõisate põletamise ja mõisnikkude varanduse hävitamise küsimus. Palmist jääb mulje, et “see oli püstitatud koosolijate poolt”, seega siis mitte koosoleku ettevalmistajate poolt ja arutelu olnud nii konkreetne, et käsitletud probleemi, kuidas kivi põletada, ja arvatud, et paekivi põleb paremini kui mõni muu aine.⁹⁷ Palm aga täpsustab, et otsust selles küsimuses ei jõutud teha. See pidi tal isiklikult hästi meeles olema, kuna selles küsimuses tahtis ka tema sõna võtta – “öelda, et mõisate põletamisest ei ole kasu, vaid parem oleks hävitada mõisnikud” –, kuid sel silmapilgul sosistanud keegi midagi juhatajale (s. o. Keskülale) kõrva “...ja see ütles kohe peale selle: “Seltsimehed, laiali minna! Sõjavägi tuleb!””⁹⁸ Teist küsimust ei maini Silbermann üldse, kuid temagi läheb oma kirjelduses sujuvalt üle mõisate põletamise juurde: “Mäletan, väheldane mees tõusis lauale ja seletas: mõisad tulevad põletada.” Nii nagu Palmilegi, tuli ka temale “sel ajal” “teade, et

⁸⁹ EKM EKLA, f. 172 II M:6, lk. 188.

⁹⁰ EKM EKLA, f. 172 II M:6, l. 64.

⁹¹ EKM EKLA, f. 172, I, M:5, l. 189.

⁹² EKM EKLA, f. 172 II M:6, lk. 46.

⁹³ EKM EKLA, f. 172 II M:6, lk. 55.

⁹⁴ EKM EKLA, f. 172 I, M:5, lk. 222.

⁹⁵ EKM EKLA, f. 172, I, M:5, lk. 223.

⁹⁶ EKM EKLA, f. 172 II M:6, lk. 198–199.

⁹⁷ EKM EKLA, f. 172, I, M:5, lk. 223. Arvata on, et tegu oli Ida-Virumaa meestega, kes paekivi põlevkiviga segamini ajasid.

⁹⁸ EKM EKLA, f. 172, I, M:5, lk. 223.

koosolek on sisse piiratud”⁹⁹. Jaan Kuusemets teab “Tallinna kongressi” kavast nimetada üksnes üht küsimust – “mida teha, et lahti saada mõisnikkudest”. Üldiselt arvatud, et mõisad tulevad põletada ning mõisnikud vangistada. Temagi kirjeldus koosoleku lõpu kohta langeb kokku Palmi ja Silbermanni omaga: “Kui koosolekut ei oleks ootamatult katkestatud, oleks võib-olla tehtud otsus põletamise kohta.”¹⁰⁰ Kooliõpetaja Karl Grünthal, kes olevat hilineunud koosolekule nagu Silbermanni, on otse vastupidisel arvamusel – et otsus olevat ikkagi tehtud – “tuleb hakata põletama”, ja kirjeldab üsna pikalt, mida kõik sellega seoses valitsuse ja mõisnikkude vastu räägitud: “Mõisnikkude võim tuleb kaotada; mõisad tulevad põlema panna.” Kuni selleni, et kavatsus olnud mõisad uuesti süüdata, kui need peaks taas üles ehitatama. Arutusel olnud teisi küsimusi (“Päevakord koosnes mitmest punktist”), “...kuid need ei jäänud meelde,” vabandab ta. “Mäletan, et koosolekul kirjutati protokoll. Rääkima pidi kiirelt ja lühedalt, sest oli vähe aega. Otsused pidi tehtama rutuliselt.”¹⁰¹ Tuglase teada oli arutatud küsimusi kaks: mida teha üldstreigi läbiviimiseks Tallinnas ja kuidas toimida maal.¹⁰² Ta võtab sõnameistri täpsusega üsna kenasti kokku teistegi kirjelduse. Esimese küsimuse raames leitud, et linna pimedaks tegemine oleks kõige mõjuvam vastus sõjaseaduse maksmapanemisele, teist küsimust ei jõutudki lõpuni arutada. Tuglasestki jääb mulje, et koosolek lõppes sõjaväe ilmumisega kl. 18.¹⁰³

Iseloomustanud olukorda Eestimaa kubermangus oktoobrist 1905 jaanuarini 1906, teadis alampolkovnik Tihhonovitš 14. aprillil 1906, et A. K. teinud Voltas ettepaneku raja-

da Eestimaa kubermangus vabariik.¹⁰⁴

Mis puutub mõisate põletamisse, siis kuulub Kevendki nende hulka, kes on kindlad, et mingit sellesarnast otsust Volta keldris ei tehtud. Küll aga teab ta, et kavas oli vastu võtta resolutsioon mõisate ülevõtmise kohta, kuid teatava süsteemi järgi (seega näib ta olevat jälle koosoleku eesmärkidest ja korraldamisest siiski täpsemalt informeeritud kui teised), ent seda otsust ei jõutud vastu võtta, sest tekkis paanika kasakate ilmumise tõttu. “Selle [süsteemi järgi ülevõtmise – K. J.] poole kaldunud ka maasaadikud, ent kuna, nagu öeldud, otsus jäänud vastu võtmata, toiminud koju jõudnud maasaadikud tema arvates “saadud muljete kohaselt”.¹⁰⁵ “Koosolek oli kärarikas, närviline ja polnud otsusevõimeline,” iseloomustab Kevend Volta keldris toimunut.¹⁰⁶ Ta kordab ja rõhutab: “Otsust minna maale rüüstama-tapma ei tehtud.”¹⁰⁷ Johannes Lepp, kes koosoleku kirjeldamisel on põhjalik, arvab: “Vahid olid kordkorralt andnud märku olukorrast ja siis nad teatasid, et tuleb sõjavägi. Otsust põletamise-küsimuses teha ei saanud niiviisi ja algas põgenemine.”¹⁰⁸

Teine Alansi küla mees, mölder Nigulas Lillevälja, on umbes samal arvamusel: ““Volta” koosolekul põletamise kohta otsust ei tehtud. Kust tuli põletamise tuhin, seda ei tea.”¹⁰⁹ Talle sekundeerib Hans Ratshunas, Peningi valla sekretär 1906. aastal, kes on kogunud andmeid mässusündmuste kohta: “...põletamist seal ei agiteeritud. Põletamise vaim asus rahvas juba varem.”¹¹⁰

Jaan Uudelt Raikküla vallast Pitseri talust, kes ise küll kohal ei olnud, kuid kes hiljem ligi kümmekond aastat oli kas paos, Krimmis, Soomes või poollegalselt Eestis,

⁹⁹ EKM EKLA, f. 172, II M:6, lk. 199.

¹⁰⁰ EKM EKLA, f. 172 II M:6, lk. 63–64.

¹⁰¹ EKM EKLA, f. 172, I M:5, lk. 252.

¹⁰² Fr. Tuglas. Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 16.

¹⁰³ Fr. Tuglas. Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 13.

¹⁰⁴ ERAF, f. 27, n. 1, s. 128, l. 16.

¹⁰⁵ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 48p–49p.

¹⁰⁶ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 49p.

¹⁰⁷ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 55.

¹⁰⁸ EKM EKLA, f. 172, I, M:5, l. 189.

¹⁰⁹ EKM EKLA, f. 172, I, M:5, l. 185.

¹¹⁰ EKM EKLA, f. 172 II M:6, lk. 46.

kuni ta 1916. aastal vangistati, ja pidi seetõttu olema kontaktis revolutsiooniliste ollustega, nagu neid tollal nimetati, väidab autoriteetselt: “Mõisade põletamise kohta “Volta” koosolekul otsust ei tehtud. Pögenema pääsenud saadikud olevat küll omavahelise otsuse teinud vangistada mõisnikke. See oli vist kümnekonna maasaadiku kokkusaamine mõnes võõrastemajas, kus oldi korteris. Minu kaaslastest pole keegi kõnelnud, et oleks tehtud mässulisi otsuseid peale mõisnikkude vangistamise otsuse.”¹¹¹

Kõige sellega on tugevas kontrastis Märjamaa valla saadiku J. Lindemanni mälu pilt. Ta oli Tallinna jõudnud pühapäevaõhtuse rongiga ja ka Estoniast märksõna “Paide” abil Voltasse suundunud. Sõjaseadusega seoses olevat otsustatud: “Ka meie peame protestiks midagi ette võtma. – Mõisad tulevad maha põletada j.n.e. Mõisade mahapõletamise otsus võetigi vastu. Pean ütleva, et sütitavatel kõnedel oli tõeste mõju. Veel suurema mõju avaldas juhataja teadaanne, temale on antud 12 meheline nimekiri, kes on kohe valmis välja sõitma kitsarööpalise raudtee suunas mõisaid põletama. Kas koosolijad kiidavad selle heaks? Kiideti heaks. 12 meest lahkusid kohe koosolekult. Selle järel tuli otsustamisele teine 12 meheline nimekiri. Ka see kiideti heaks. Jällegi lahkusid mehed... Varsti peale mõisapõletajate lahkumist tuli teade, üks salk sõdureid läheneb kiirmarsil koosoleku ruumi suunas.”¹¹²

Tsiteeritud lõik näitab probleemi, millega mälestuste kasutajatel ja nende tuginejatel tuleb ikka ja jälle kokku pörkuda. Kummatigi on see tekst niivõrd vastuolus muude mäletajatega, et seda pole riskinud kasutada (või on tegu lohakusega) ka need autorid, kelle eesmärgiks on olnud iga hinna eest tõestada tööliklassi organiseerivat ja juhtivat osa eesti

rahva juhtimisel helgesse homsesse, ehkki see lõik sobinuks nii kenasti täiendama professor Hilda Moosbergi joonistatud pilti Tallinnast lähtuvast kolmest kolonnist.¹¹³ Kõigi teiste jaoks peale Lindemanni lõppes koosolek sõdurite lähenemise teatest tekkinud paanikaga.

Sõjavägi tuleb...

Ka Kevendi kirjelduses katkestas koosoleku hüüd: “Kasakad tulevad!” Ilmselt täpsustava pärimise peale “Mis kell see oli?” on ta vastanud: “Umbes kl. 4.”¹¹⁴ “Algas paaniline põgenemine,” mäletas Kevend. Siis tundub teda olevat tabanud mingi šokk: “Mis sündis edasi, jäi mulle teadmatuks. Mõne tunni pärast ärkasin meelemärgusele vabriku aia taga. Ei tea, kuidas olin sinna sattunud, igatahes üle kõrge plankaia ma ronida ei oleks suutnud.”¹¹⁵

Tuglas tsiteerib Martnat, kelle kohta ta ometi teab, et teda Volta keldris polnud:¹¹⁶ “...hüüdis üks tugev heal, et sõjavägi praegu näidata, missugust teed valida: Kõneleja hoidis oma revolvrilt üle teiste peade ja kutsus neid, kes kättemaksmise poolt on, enesega.”¹¹⁷ Ilmselt tundus see stseen (kas ta ise seda ei mäletanud?) nii ilus.

Kesküla olevat kõnelenud parajasti “sellest, mida maal ette võtta – kui keegi teate tõi, et sõjavägi tuleb; missugune sõjavägi või kui palju neid oli, seda ei tea. Mingisugust kindlat otsust ei saadud teha. Koosolek oli ärev ja segane, koosoleku ruum tehti pimedaks ja keegi ütles – “igaüks katsugu peaseda, kuidas saab!” Keegi ütles veel pimedas, minu arvates oli see Kesküla hääl – “nüüd mingi töölised maale mõisnikkele kätte tasuma”, kas just nende sõnadega, seda ei mäleta;

¹¹¹ EKM EKLA, f. 172 II M:6, lk. 5.

¹¹² EAA, f. 3654, n. 1. s. 8, l. 45–46.

¹¹³ Vt. Eesti NSV ajalugu. II köide. XIX sajandi 50.ndaist aastast kuni 1917. märtsini. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1963, lk. 406.

¹¹⁴ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 55.

¹¹⁵ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 55–56.

¹¹⁶ EAA, f. 3654, n. 1. s. 8, l. 104.

¹¹⁷ Fr. Tuglas. Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 18.

aga mõte vähemasti oli sarnane,” mäletab Martinson.¹¹⁸

Kokkuvõttena sellest keldrikoosolekust arvas maasaadikuid Estoniast Voltasse juhitud Kevend, et siiski andis just see tõuke sööst “maale tungiga hävitada ja põletada. Võib olla oleks kujunenud teisiti, kui juhid oleks olnud kohal ja massi revolutsioonilised kired suundunud teises sihis.”

Ta kordab mõtet, et just “Teemantil, kes oli saavutanud suure populaarsuse Tartu kongressil”, oleks olnud suur mõju Tallinnasse kogunenud maasaadikuile: “Tekkinud olukorras aga läksid nad laiali ilma saamata mingit head nõu ja hakkasid tegutsema omapead.”¹¹⁹ Ta on arvamusel: “Ilma “Volta” koolekuta minu arvates ei oleks võinud tekkida maaleminekut. Olen veendunud, et olukord poleks muutunud katastroofiliseks: 1) kui pühapäeva hommikul saadikute juurde “Estoniasse” oleks ilmunud Teemant, sest pärast Tartu kongressi ta oli väga populaarne maasaadikute seas ja tema nime kuulus kõige sagedamini. Ta oleks võinud ilmuda “Estoniasse”, rahustada saadikuid ja teha korraldus koju minna; 2) kahju, et “Voltas”, vähemalt keldris, ei suudetud maasaadikuile anda täpsaid juhtnööre.”¹²⁰

““Volta” koosolekust algas mõisade põletamine. See oli karedam koosolek kui Tartus. Samal öhtul tulid linnast välja salgad ja algas põletamine,”¹²¹ jutustab Karl Silberman. Mart Siibert, talunik Rae vallast Vaida külast Uuetoa talust oli teiste käest kuulnud: “Linnamehed ütlesid, et põletamise ja mõisnikkude vangistamise otsus on tehtud “Volta” vabrikus.”¹²² Veelgi kindlam on Jüri Vimmberg, talunik Anija vallast: “Põletamine sai alguse

“Volta” koosolekul, kus tehti niisugune käremeelne otsus. Arvati, et kui valitsus tuleb sõjaga, siis peavad ka revolutsionäärid vastama samaga. Koosolekul olid ju koos sellised mehed nagu Pöögelmann ja teised.”¹²³ Kuid mees koosolekust ise osa ei võtnud, vaid oli kuulnud teiste käest.

Midagi lähedast on Märjamaa taluniku Jüri Feldmanni teadmises. Ta küll hoiatab: ““Volta” koosolekust ma lähemalt ei tea”, ja on edaspidigi kaudne: “Need, kes sealt pääsenud, kõneldud kindlasti, et peab minema maale põletama.”¹²⁴ Niisama kaudne on Konuvere mõisa aedniku Villem Voki jutt. Tema seletab, et Volta koosolekul (klausliga “vist”) käinud kirjutaja Heidenthal (kes olevat surnud) seletanud koosolekust, “...et seal polevat saanud midagi teha, ta soovitas aga neid, kes tulevad (põletajad) lahkelt vastu võtta”¹²⁵. Need, kes olid kohal ja pidid teadma täpselt, mäletavad, et mõisate põletamise otsust Volta koosolekul ei tehtud, need, kes arvavad, et tehti, olid seda kuulnud teiste käest.

Hans Vürst meenutab, et siis algas selline põgenemine, mille sarnast ta polnud veel varem näinud, Pöögelmann kõige ees. Läbi akna vabriku hoovi, sealt üle plangu.¹²⁶ Tuglas üritas veel päästa koosoleku protokoll, mille kirjutamiseni ta ei olnud jõudnudki, kuid ei suutnud seda enam leida. “Keldrist lahkusin vist viimasena,” arvas ta.¹²⁷ Ta eksis. Võimalik, et jälle. Keldrisse jäi veel kolm meest: Reiman,¹²⁸ Vürst ja Kesküla.¹²⁹

Lisaks sellele, et nad jäid keldrisse, ühendab neid ajalooliselt veel see, et kõigi nende kolme suhtes on eksisteerinud kuri kahtlus, et nad olid politsei agendid, nuuskurid, salad. Reimani suhtes selgunud see

¹¹⁸ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 23.

¹¹⁹ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 56.

¹²⁰ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 49p. Seda mõtet kordab ta mitu korda: vt. ka l. 48, 49p, 54, 56.

¹²¹ EKM EKLA, f. 172, I, M:5, l. 190.

¹²² EKM EKLA, f. 172, I M:5, lk. 263.

¹²³ EKM EKLA, f.172 II M:6, lk. 43.

¹²⁴ EKM EKLA, f. 172 II M:6, lk. 146.

¹²⁵ EKM EKLA, f. 172 I M:5, lk. 224.

¹²⁶ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 76.

¹²⁷ Fr. Tuglas. Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 19.

¹²⁸ Reiman, tööline Tallinnas (J. Isotamm. Isikunimede register).

¹²⁹ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 76p.

kõigest mõne nädala pärast.¹³⁰ Vürst paljastati nuuskurina 1917. aasta kevadel.¹³¹ Keskülalt jutustab soomerootslane Herman Gummerus, et kui Esimese maailmasõja ajal oli külastanud teda Stockholmis eestlane Jakob Ploompuu,¹³² olnud ta tunnistajaks kummalisele stseenile, kus viimane süüdistanud Keskülat ohranka agendiks olemises, too aga jäänud rahulikuks ja teatanud, et võib oma süütust tõestada, ning järgmisel päeval saanud Gummerus teada, et mõlemad mehed jõudnud kokkuleppele.¹³³ Kahjuks ei saa me ilmselt kunagi teada, missuguste faktidega suutis A. K. Ploompuud veenda oma kahtlustest loobuma. Hiljem meenutas ta oma Stockholmis-käiku üksnes positiivselt ja rahuldustundega, et Eesti asi ikka kuidagi liikumas.¹³⁴

Tuleme ajastust, mida oleks samuti võinud iseloomustada stseeniga A. H. Tammsaare epopöa kolmandast köitest, mida saab käsitleda ka memuaarsena: ““Mida te siis nüüd minust õige mõtlete?” “Teadagi mis,” vastas naine. “Nimelt?” “Seda ei tohi ju öelda.” “Võite küll, öelge aga.” “Sala,” sosistas naine Indrekule ligi astudes. “Nuuskur?” küsis Indrek vastu. Naine nokutas jaatavalt pead. Indrek hakkas südamest naerma. “Olen ma siis seda moodi?” vastas ta. “Salad on kõiki moodi,” vastas naine. “Minu meesterahvas ütleb ikka, et ära usu tänapäev ühtki inimest, iga üks võib sala olla.””¹³⁵

Muutunud oli üksnes nimetus. Sala¹³⁶ ja nuuskur on vist rohkem klassikasse kaldu-

nud, käibis koputaja – heal (?) lapsel palju nimesid? Igaühe suhtes eksisteeris võimalus ja kahtlus. Parim koputaja (sala) on muide selline, kelle suhtes kahtlust ega oletustki ei teki ega tekiks. Ses mõttes oli emand Lohkil õigus. Ent samas pole kingsepmeister Lohk Tammsaarel just kõige paremini välja joonistatud tüüp.

Mäng oli seejuures kahepoolne. Nii nüüd kui ka tollal. Nii- ja naasuguseid oli ühel- ja teiselpool rindejoont. Kaalutlused koostöök korraorganitega võisid olla väga erinevad. Tartus Veski tn. 41 võib iga soovija näha lagunemas maja, kus 1906. aastal varjus poliitseiütlema juures üks peamisi tollaseid terroriste.¹³⁷ Vastus küsimusele, kes kelle üle mängis, on, et võitsid need, kes tahtsid purustada vana korda. Mõlemal korral.¹³⁸

Ent tagasi Volta keldrisse.

Protokoll

Kõige sellega haakub koosoleku protokolli saatus. Seda protokolli kirjutas keegi, keda Tuglas enam ei mäletanud, igal juhul mitte noor Mihkelson, mida ühiskondlikust formatioonist sõltumatult visalt väidavad ajalood ja ajaloolased. Protokoll, mida Mihkelson ei suutnud leida, sattus siiski politsei kätte, kuid kadus sealt ometi.¹³⁹ Sõjaväe kätte ei saanud see sattuda, sest sõdurid keldrisse ei tulnud. Selle võttis kaasa inimene, kes protokolli oli hakanud kirjutama ja kelle nime Tuglas oli

¹³⁰ K. Jaanson. Algas ehk nõndanimetatud Esimene vene revolutsioon. Tuna 2005, nr. 1, lk. 63.

¹³¹ M. Lepp. 1905. aasta romantika. Mälestused I. O/Ü. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1922, lk. 78. Vt. Meie vastus. Eduard Laamani päevik 1922–1940. – Akadeemia 2003, nr. 10, lk. 2279–2280.

¹³² Vt. ka T. Haug. Troojamäe töötus. 33 kirjatööd. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2004, lk. 103–117.

¹³³ K. Jaanson. See kummaline eestlane. – Looming 1990, nr. 7, lk. 965. ¹³⁴ K. Jaanson. See kummaline eestlane, lk. 966. Võiks veel vast niipalju lisada, et tema Stockholmi-visitidist sattusid Berliinis paiknevasse Saksa Välisministeeriumi Poliitilisesse Arhiivi (Das Politisches Archiv des Auswärtiges Amt, PAAA) tema poolt koostatud dokumendid, mida sakslased nendele tehtud kriipsutuste järgi otsustades on väga tähelepanelikult lugenud, kuid see on juba minu ülejäärmise A. K. alase artikli teema.

¹³⁵ A. H. Tammsaare. Tõde ja õigus. III. Kirjastus Eesti Raamat, Tallinn, 1968, lk. 9.

¹³⁶ Minu lapsepõlves oli *sala* veel üsna levinud, vähemalt mäng *sala-suli*, kus tegutsesid sulid ja salad.

¹³⁷ J. Lehmann. Vana revolutsionääri mälestusi ja elamusi. 1905–1917. E.K.-Ü. “Postimehe” Kirjastus, Tartu, 1935, lk. 26.

¹³⁸ Eksiarvamuse vältimiseks – vana korra purustajateks ei pea ma bolševikke-enamlasi. Nemad ehitasid üles uue vana korra.

¹³⁹ Fr. Tuglas. Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 19, 22; EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 104.

Veski tn. 41 Tartus. Foto: Helina Tamman

unustanud. Kas keegi neist kolmest, keda Tuglas ei märganud keldrisse jäävat, või keegi viies, kuues, seitsmes? On ta äkki kusagil alles?

Kelle poolt oli see koosolek korraldatud? Rudolf Palmile jäi koosolekust, mille poliitiline siht talle uudiseks polnud, tervikuna võõrastav mulje. Erinevalt ajaloolane Moosbergist, kelle jaoks see oli tööliste koosolek, millest võtsid osa ka mitmed valdade esindajad, oli see Rudolf Palmi jaoks koosolek, kus osales “ka linnatöölisi”. Samas ei eita ta nende juhtivat osa: “Niisugusena oli igatahes koosolek kavandatud linlastest juhtide poolt.”¹⁴⁰ Tuglasele oli see kindlasti valdade kongress,¹⁴¹ koosolekuil oliaistki kirjutab ta, et need olid “...enamuses maasaadikud, siis töölised ja mõni üksik selline, kes ei kuulunud ei ühte ega teise rühma”.¹⁴²

Veel üks koosolek?

Kevendil polnud andmeid, et oleks veel koosolekuid olnud.¹⁴³ Nädalaks Tallinna jäänud Karl Silbermann kuulis ometi midagi rohkemat: “Esmaspäeva õhtul pärast “Volta” koosolekut olevat üks salk mehi käinud truudust vandumas 16. oktoobri ohvritele [nii on – K. J.], lubades nende eest kätte tasuda. Linnast läksid välja salgad (“banded”), mõned tulid ka pea tagasi, et realiseerida saadud varandust. Maarahvas, kes ei teadnud sõjaseadusest ega polnud muidu teadlik, sai kaasa kistud, kui linnameeste poolt oli tehtud algus.”¹⁴⁴

Volta koosolekut nii täpselt kirjeldanud Vahastu valla mees Rudolf Palm, kes oli pärast koosolekut veel paariks päevaks Tallinna jäänud, olevat kuulnud siin räagitavat ka

¹⁴⁰ EKM EKLA, f. 172 I M:5, lk. 224.

¹⁴¹ Fr. Tuglas. Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 8.

¹⁴² Fr. Tuglas. Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 14.

¹⁴³ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 49p.

¹⁴⁴ EKM EKLA, f. 172, II M:6, lk. 200–201.

maaleminekust: “Pidi olema mingi töölistevaheline organisatsioon, mis saadab välja põletajaid, kes maalt juurde võtavad inimesi.”¹⁴⁵

Nende publitseerimata mälupiltidega haakub omamoodi K(arl?). Kiimani kirjeldus lööksalgameestest, kelle kogunemispunkt olnud Sitsi rabas, kus neil Raudalu maanteel olnud vastas Volta koosolekult tulnud, seal kinni võtmata jäänud maasaadikud, kes hakanud teejuhtideks: “Kell 12 öösel liikusime Kohila poole läbi sopa ja pori.”¹⁴⁶ Kohe pärast Voltast laialijooksmist toimunud Rahumäe metsas täiesti konspiratiivsest koosolekust, kus “lõplikult otsustatud maale minna ja kus seks otstarbeks rühmadesse jagunetud”, oli kuulnud ka Mikkelson.¹⁴⁷ Siis võis A. K. veel olla Volta keldris kappipugemist üritamas. Ent teine, Rahumäe metsaga sarnane koosolek korraldatud järgmisel päeval ka Nõmmel.¹⁴⁸

Kiimani üks motiive maaleminekuks oli – kust saada relvi: “Muidugi mõisatest, seal neid pidi ju küllalt olema. Tarvis need sealt vaid ära tuua.”¹⁴⁹ Seda motiivi, otsesemalt või kaudsemalt, võib kohata teisteski meenutustes. Neil samadel lehekülgedel kõneleb Kiiman ka mingitest komiteemeestest, kes üritanud “soomust” teha, kelle hulgast ta end välistab ja kellele ta end isegi vastandab. Samas pidi Kiimanil endal olema hea side ja ühendus inimestega, kes ka hiljem olid seotud A. K.loodud VSDTP Põhja-Liivimaa organisatsiooni võitlussalgaga,¹⁵⁰ nagu võib järeldada või aimata (nimed on kirja pandud

kuulmise järgi) nimedest Rebane, Leemann, Sommer, Alfonc, Niilmann jt.¹⁵¹ Seega pole võimatu, et nii nagu eksisteeris üsna mitmeliikmeline võrgustik maasaadikute suunamiseks ja juhtimiseks Estonias Voltasse, võis Keskülal olla ka mingi paralleelne (?) organisatsioonivorm suunamiseks neid kõiki, nii töölisi kui ka maasaadikuid, maale. Soovi korral võib sellise vormi elemente igal juhul leida. Seetõttu võis tal õigus olla, kui ta mõni aasta hiljem Šveitsis Adolf Gasserile väitis, et tema oli see, kes detsembris 1905 töölissalgad Tallinnast kõikides suundades välja saatis, et baltisakslaste mõisad maha põletada.¹⁵²

Veelgi enam, Karl Silbermann teab kirjutada mingist koosolekust, mida linnamehed pidanud samal ajal Krulli vabrikus. Muist meestest põgenenud Voltast sinna. Sinna suundunud temagi, kuid siiski sinna jõudmata läinud mesinik Kase juurde, “... kes tol ajal oli just Krulli vabrikus”.¹⁵³

“Mõisad põlevad, saksad surevad...”

“Igatahes kumas Tallinna ümbrus juba esimesel ööl pärast “Volta” vabriku koosolekut tulekajudest,” tunnistab Tuglas.¹⁵⁴ Talle sekundeerib Johannes Lepp Triigi vallast: “Teisel hommikul tagasiteel põlesid siin-seal juba mõisad. Järgmiseks hommikuks jõudis põletamine siia.”¹⁵⁵

“Mõisad põlevad, saksad surevad,” kõlas

¹⁴⁵ EKM EKLA, f. 172, I M:5, lk. 224.

¹⁴⁶ K. Kiiman. 1905.–06. a. võitlus ja vangipõli. – 1905. a. revolutsiooni päevilt. Mälestiste kogu. K.-ü. Rahva Sõna Kirjastus, Tallinn, 1931, lk. 101.

¹⁴⁷ Fr. Tuglas. Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 18.

¹⁴⁸ Fr. Tuglas. Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 18.

¹⁴⁹ K. Kiiman. 1905.–06. a. võitlus ja vangipõli, lk. 100.

¹⁵⁰ K. Jaanson. Algas ehk see nõndanimetatud Esimene vene revolutsioon. – Tuna 2005, nr. 1, lk. 71–73.

¹⁵¹ K. Kiiman. 1905.–06. a. võitlus ja vangipõli, lk. 105.

¹⁵² A. Gasser. Erinnerungen an Aleksander Kesküla (1964). – Zwischen Tallinn. Schweizerisch-estnisches Lesebuch. Gerdverlag, Zürich, 2002, lk. 122. Adolf Gasser võis Keskülat teadaolevalt viimati näha hiljemalt 1932. aastal, vähemalt ei ole mingit vihjet, et nad hiljem oleksid kohtunud.

¹⁵³ EKM EKLA, f. 172 II M:6, lk. 200.

¹⁵⁴ Fr. Tuglas. Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, lk. 18.

¹⁵⁵ EKM EKLA, f. 172, I, M:5, l. 189.

¹⁵⁶ Autor tänab Ain Kaalepit, kes juhtis ta tähelepanu tema (K. J.) ebumusikaalsusele, ja Eha Jakobsonile Pangodis, kes talle reinlenderiga seotud asjalood selgeks tegi.

tollal populaarse reinlenderi viisil,¹⁵⁶ mida Imelikki Lutsu “Kevades” nii tihti tinistas. A. K. ja Vürst jäid keldrisse, kuhu sõdurid niisamuti ei tulnud. Rõhutan, et operatsiooni viis läbi sõjavägi, mitte politsei – asjaolu, mis on sageli nagu märkamatuks jäänud.

A. K. visanud palitu seljast ja üritanud puggeda kappi, aga see olnud tema jaoks liiga väike, ja Vürst öelnud: “Ära tee narrust, sind võetakse ikka kinni!”¹⁵⁷

Sõdurid keldrisse ei tulnud ning A. K. ja Vürst lahkusid keldrist ukse kaudu. Kuna tänaval oli kardavoi, eemaldusid nemadki Volta territooriumilt üle plangu,¹⁵⁸ sealtkaudu, kust oli pagunud ja võib-olla veel lebas pimeduses Eliise Luik.¹⁵⁹ Eesti töörahva relvastatud detsembriülestõus oli alanud,¹⁶⁰ kuid võiduni oli veel palju maad (stiililine parafras on tahtlik – K. J.).

Olin kunagi lubanud, et teemal, kuidas Volta koosolek 11. (24.) detsembril sada aastat tagasi tekkis ja kulges, kirjutan eraldi artikli,¹⁶¹ nüüd siis lunastasin selle võla. Seda enam, et olen seda artiklit juba mitu korda alustanud. Esimest korda sügisel 1999, teist korda siis, kui selle osa “Algusest...” kõrvalle tõstsin. Saatus tahtis, et kolmandat korda *alustasin seda* seal, kus 1905. aastal esimest kord midagi süüdati – Sangastes. 1905. aasta 14. veebruari Teataja kirjutab, et Sangaste mõisa omanikul krahv Bergil pandi hiljuti kurja käe läbi heinaküün põlema, kus 7500 puuda heina ära põles. Säilik Eesti Riigiarhiivi Filiaalis Tõnismäel, mis kannab pealkirja “Mõisatöölise liikumine, mõisate põletamine 1905. a.” ja sisaldab masinakirjas väljatrükke tollastest ajalehtedest,¹⁶² algab selle infoga. Eesti ajaloolasi kipub muide vaevama komme ajaloost kirjutada, kuid

seda mitte uurida, eriti käib see aga nende “uurijate” kohta, kes kirjutavad 1905. aastast...

Pärast Voltat oli Eliise Kevendil loomulikult võimatu jääda Tallinnasse. Ta siirdus Tartusse, ikkagi teise kubermangu, kus elas algul August Rei õe, hiljem proua Mahlsteini juures, käies söömas Oleskite pool.¹⁶³ Ühtlasi liikus ta ka A. K. lähikonnas, nagu võib järeldada sellest, et ta osales Kvissenthali heinamaal toimunud VSDTP võitlussalga koosolekul.¹⁶⁴

Kaido Jaanson

(1940)

Lõpetanud Tartu ülikooli ajaloo erialal (1965), ajalookandidaat (1975), TÜ ajaloo osakonna õppejõud 1972–1995, politoloogia osakonna juhataja ja professor 1995–2000, rahvusvaheliste suhete dotsent alates 2001. Peamine uurimisvaldkond: rahvusvahelised suhted Läänemere regioonis.

¹⁵⁷ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 76p.

¹⁵⁸ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 75.

¹⁵⁹ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 56.

¹⁶⁰ Eesti NSV ajalugu. II köide. XIX sajandi 50.ndaist aastaist kuni 1917. märtsini. Eesti Riiklik Kirjastus. Tallinn, 1963, lk. 400jj.

¹⁶¹ K. Jaanson. Alguks ehk see nõndanimetatud Esimene vene revolutsioon. Skits. – Tuna 2005, nr. 1, lk. 63.

¹⁶² ERAF, f. 27, n. 1, s. 111, l. 1.

¹⁶³ EAA, f. 3654, n. 1, s. 8, l. 56.

¹⁶⁴ K. Jaanson. Alguks ehk see nõndanimetatud Esimene vene revolutsioon. – Tuna 2005, nr. 1, lk. 72, viide